

Тимченко А.О.

аспірант кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності,
Уманський національний університет садівництва
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0003-3894-136X

ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Tymchenko Andrii O.

PhD student Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities
Uman National University of horticulture,
Street Institutskaia, 1, Uman, Cherkasy region, 20300, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3894-136X

ECONOMIC LEVERS AND FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE BUSINESS ENVIRONMENT IN UKRAINE

Анотація. Структурні перетворення, поступова трансформація інституційного середовища в нашій державі визначили напрями подальшого соціально-економічного розвитку села та в цілому сприяли реалізації підприємницької ініціативи. Проте усталені наразі організаційно-економічні постулати ведення бізнесу часто не враховують іманентні особливості провадження такого виду діяльності аграрних підприємств. Активізація підприємництва як наймобільнішої частини ринку праці, що залучає основну масу трудових ресурсів села, розглядається нині як одна з основних детермінант комплексного вирішення ключових організаційно-економічних проблем у сільській місцевості, передусім за рахунок диверсифікації економічної складової та нівелювання негативних тенденцій щодо зайнятості сільських жителів тощо. Поступова трансформація організаційно-правових форм, бізнес-функцій, масштабів і сфер застосування підприємництва суттєво вплинули на термінологічну сутність, яка вкладається в його тлумачення. Активізація бойових дій та введення воєнного стану значно дестабілізувало діяльність вітчизняних бізнес-суб'єктів. Результати проведених досліджень свідчать, що внаслідок загострення збройної агресії майже 50 % підприємств фактичного зупинили економічну діяльність, 20 % — здійснили релокацію всередині України, а 4,4 % — за кордон. У міжнародних рейтингах Україна має найнижчі оцінки за кількома показниками: зовнішнього середовища, пов'язаних з якістю управління, захистом прав власності, рівнем корупції, ефективністю судової системи. Сформовані рекомендації щодо методичних засад державного регулювання малого та середнього підприємництва з урахуванням глобальних тенденцій розвитку суб'єктів цієї сфери і можливостей підвищення їх конкурентоспроможності на національному та світовому ринках.

Ключові слова: підприємництво, конкурентоспроможність, інновації, бізнес, розвиток підприємства, економічна діяльність, інноваційний потенціал, диверсифікація, бізнес-середовище, економічний розвиток.

Abstract. Structural transformations, the gradual transformation of the institutional environment in our country determined the direction of further socio-economic development of the village and generally contributed to the implementation of the entrepreneurial initiative.

However, currently established organizational and economic postulates of business conduct often do not take into account the inherent features of this type of activity in agricultural enterprises. The activation of entrepreneurship as the most mobile part of the labor market, which attracts the bulk of the labor resources of the village, is currently considered as one of the main determinants of the comprehensive solution of key organizational and economic problems in rural areas, primarily due to the diversification of the economic component and the leveling of negative trends regarding the employment of rural residents etc.

The gradual transformation of organizational and legal forms, business functions, scales and areas of application of entrepreneurship significantly influenced the terminological essence that is included in its interpretation.

The intensification of hostilities and the introduction of martial law significantly destabilized the activities of domestic business entities. The results of the conducted research show that as a result of the escalation of armed aggression, almost 50 % of enterprises actually stopped their economic activity, 20 % — relocated within Ukraine, and 4.4 % — abroad.

In international rankings, Ukraine has the lowest scores for several indicators. Namely: the external environment related to the quality of management, the protection of property rights, the level of corruption, and the effectiveness of the judicial system. Recommendations on the methodological principles of state regulation of small and medium-sized enterprises, taking into account the global trends in the development of subjects of this sphere and the possibilities of increasing their competitiveness on the national and world markets, have been formed.

Keywords: entrepreneurship, competitiveness, innovation, business, enterprise development, economic activity, innovation potential, diversification, business environment, economic development.

JELcodes: M1, O1, O4, Q1.

Постанова проблеми. Неприятливий підприємницький клімат є однією з основних причин, які перешкоджають економічному розвитку країни. Сприяння розвитку підприємницького середовища є важливим елементом економічної політики держав, що сприяє вирішенню довгострокових соціально-економічних завдань [1–27]. Активізація малого і середнього підприємництва, в тому числі за рахунок стимулювання інвестицій, зниження податкового тягаря, спрощення реєстраційних та дозвільних процедур, створення системи підтримки є важливими та актуальними для української економіки, так і для інших країн світу. Тому розробка рекомендацій, спрямованих на покращення підприємницького середовища в Україні є актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню проблеми підприємництва присвячено багато наукових праць всесвітньо відомих учених таких, як Кантільйон Р., Бейтон А., Сміт А., Рікардо Д., Пономарьова М.С., Загорська Ю.В., Чернега І.І., Прокопенко В.Ю., Кривошея Є.В., Рябуха М.С., Шовкун Л.В., Крамаренко І.А. та багатьох інших дослідників. Проте в умовах пандемії, воєнного стану в Україні підвищується актуальність забезпечення ефективного розвитку підприємницької діяльності та формування підприємницького середовища, що забезпечує досягнення балансу економічних і соціальних цілей економічного розвитку. Тому обґрунтування напрямів покращення підприємницького середовища потребує подальших досліджень.

Методика дослідження. У процесі дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи, серед яких: метод логічного й історичного аналізу; метод збору, аналізу та синтезу інформації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Надмірний регуляторний і бюрократичний тиск на суб'єкти малого та середнього підприємництва, недосконалість інституціонального забезпечення і обмеженість інструментів державної підтримки їх розвитку, невідповідність механізмів взаємодії держави, бізнесу та суспільства в аспекті формування державної політики в цій сфері призвели до значного зменшення кількості суб'єктів малого та середнього підприємництва, поглиблення фінансово-економічної нестабільності і зниження потенціалу їх конкурентоспроможності [1-12]. З огляду на характер дестабілізуючих факторів, особливої ваги набуває формування конструктивних пропозицій щодо удосконалення державного регулювання суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні на основі розроблення дієвого інституціонально-інфраструктурного підґрунтя забезпечення їх стійкого розвитку.

Метою статті є розкрити економічні важелі та особливості підприємницького середовища в Україні та запропонувати шляхи його покращення.

Виклад основного матеріалу. Сучасні погляди на підприємництво характеризуються певною розбіжністю точок зору і теоретичних посилянь, що відображено в численних наукових публікаціях. Неокласичною економікою на відміну від австрійської школи підприємництво розглядається як другорядне явище. Єдність простежується лише в розгляді підприємництва як ключового елементу господарського механізму, а підприємця — центральною фігурою соціально-економічного життя та розвитку конкурентоспроможності [3, 4, 7]. Разом з тим як підкреслюють більшість дослідників, за кордоном не вдалося сформувати визнану теорію підприємництва. В процесі змін економічних формацій, формування нових підходів у розвитку суспільства, утвердження державної незалежності різних країн, можна констатувати про різноманітність методології і інструментарію наукових досліджень сутності підприємництва; неоднозначність самого явища підприємництва на протязі всього процесу і історичного розвитку; змінність мотивації діяльності підприємця; нечіткість функціональних меж між підприємцем і власником, підприємцем і менеджером; невизначеність соціального прошарку підприємців.

В результаті, сьогодні в економічній теорії Заходу, в країнах з найбільш розвиненою ринковою економікою, універсальне чи найбільш вичерпне визначення підприємництва знайти досить складно.

Підприємницька діяльність передбачає вирішення цілого комплексу складних, нерідко суперечливих проблем з урахуванням загальнодержавних та регіональних інтересів, а також мотивів діяльності різних соціальних груп населення [1, 2, 4].

Показники, що характеризують середовище реалізації підприємницьких ініціатив в Україні є досить низькими порівняно з аналогічними показниками країн-партнерів у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, однак мають тенденцію до покращення, у 2019 р. Україна продемонструвала значне покращення умов ведення бізнесу.

Таке позитивне зрушення стало можливим завдяки реалізації низки заходів, зокрема:

- знижено мінімальні вимоги до розміру статутного капіталу при реєстрації підприємства;

- скасовано вимоги щодо необхідності надання нотаріально завірених установчих документів для реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності;
- запроваджено електронну реєстрацію суб'єктів господарювання;
- скасовано свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи та фізичної особи — підприємця;
- встановлено адміністративну відповідальність за порушення у сфері реєстрації;
- введено модельні статuti, які спростили процедуру реєстрації юридичних осіб;
- скасовано обов'язкове засвідчення установчих документів у нотаріуса;
- скорочено термін державної реєстрації до 2-х днів тощо.

Весь масив виявлених чинників, що негативно впливають на розвиток підприємництва, варто розділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні перешкоди пов'язані з недосконалістю регуляторного середовища. Особливе занепокоєння викликають проблеми, пов'язані з нестабільністю загальних економічних та правових умов. З-поміж проблем внутрішнього характеру найсуттєвішими є такі: — низький рівень заробітної плати; — недостатній рівень кваліфікації кадрів; відсутність управлінського досвіду.

Незважаючи на це, крок за кроком Україна прямувала до покращення умов ведення підприємницької діяльності, а саме:

- упорядкувала процедуру проведення перевірок суб'єктів підприємництва та зменшила їх кількість;
- спрощено механізм отримання дозвільних документів;
- здійснено підготовку законодавчих актів у сфері дерегуляції підприємницької діяльності;
- створено Єдиний державний реєстр юридичних і фізичних осіб підприємців тощо.

Також в Україні прийнято основоположні закони, які відповідають європейським принципам регулювання підприємницької діяльності, а саме:

- «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» (від 15.05.2003 № 755), який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців;
- «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (від 11.09.2003 № 1160-ІУ), який визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;
- «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (від 06.09.2005 № 2803-ІУ), який визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів;
- «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (від 01.06.2000 № 1775-ІІІ), який визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування;
- «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (від 05.04.2007 № 877-У), який визначає правові та організаційні

засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю).

Створено Єдиний державний реєстр юридичних і фізичних осіб-підприємців, відомості якого є відкритими і загальнодоступними. До початку повномасштабного воєнного вторгнення росії найбільшим роботодавцем в Україні було підприємництво (середній та малий бізнес). На його частку припадало 75 % від усіх зайнятих в Україні працівників, або 4,8 млн українців. Решта 25 % (або 1,6 млн українців) працювали на великих підприємствах. Найпопулярнішою сферою діяльності малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту. Далі в різних пропорціях для середнього і малого бізнесів йдуть промисловість, логістика, сільське господарство та будівництво.

Значною рисою для більшості малого і середнього бізнесу є географічна прив'язка до свого споживача. Саме цей фактор став вирішальним з початком війни. Важливо розуміти, що бойові дії руйнують фізичні активи підприємств. Частка підприємств, що перебувають під загрозою знищення, у прифронтових та частково окупованих регіонах становить близько 45 % для первинного сектору (сільське господарство та видобуток), 35 % — для вторинного (заводи, фабрики, промислове виробництво) та 37 % — для третинного сектору (послуги) [21, 22]. Відновлення економіки та її поступове зростання має ґрунтуватись на розбудові високотехнологічного підприємницького сектору та підвищення його конкурентоспроможності на європейському та глобальному ринках [23]. Пріоритетними напрямками для уряду країни мають стати стимулювання інноваційної активності підприємницького сектору, формування сприятливого нормативно-правового середовища та інноваційно-інвестиційного клімату, впровадження європейських підходів до розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Втілення цієї політики має здійснюватися цілеспрямовано, системно та послідовно в комплексі національної інноваційної системи [8-16]. В реальній економічній ситуації «найбільш суттєвим є вміння підприємця оцінювати реальну економічну ситуацію в країні, прогнозувати її можливі зміни та спрямовувати власну енергію і волю на використання тимчасових переваг ринкової економіки у власних інтересах» [1, с. 25]. Дослідивши це питання більш детально, можемо виділити основні риси сучасного підприємця:

- пошук можливостей та ініціативність;
- готовність до ризику;
- відповідальність і здатність жертвувати в інтересах справи;
- орієнтація на ефективність та якість;
- цілеспрямованість, прагнення до поінформованості [15, 22, 23].

Розвиваючи сутність підприємництва як комплексу ефективних функцій, виконуваних в економіці, спрямованих на забезпечення розвитку і вдосконалення господарського механізму, створення інноваційного поля діяльності, науковці-дослідники [19, с. 16, 20] пропонують до вищеназваних якостей підприємця додати наступні: чітку орієнтацію на ефективність та якість; відповідальність не тільки за себе, а й за оточуючих; уміння протистояти будь-якому тиску ззовні, шантажу та іншим протиправним діям, готовність до пошуку нових можливос-

тей до зміни сфери прикладання своїх зусиль. У розвинених європейських країнах малі та середні підприємства становлять понад 90 % усіх підприємств та забезпечують робочими місцями близько 70 % зайнятого населення ЄС, їх внесок у додану вартість за витратами виробництва досягає 60 % [13]. В Україні основна питома вага припадає на ФОП — 80-90 %; малі підприємства — 15-16 %; середні — близько 1 %; великих — 0,02-0,04 %. У цілому в сфері малого та середнього підприємництва з урахуванням ФОП зайнято близько 40 % зайнятого населення працездатного віку [14]. Економіка розвинених країн базується в основному на малому та середньому бізнесі, їх частка у ВВП багатьох європейських країн перевищує 50 %, в Україні мале підприємництво знаходиться лише на етапі становлення (12-14 % ВВП) та потребує значної підтримки [15]. Якщо брати за приклад розвинені країни, то малі і середні підприємництва мають найбільшу частку за ступенем фінансової підтримки, популярним заходом державної підтримки малого і середнього підприємництва практично у всіх країнах виступає надання державних гарантій за кредитами малому і середньому бізнесу. Нажаль, розвитку вітчизняного підприємництва перешкоджають ряд проблем: недостатнє фінансування програм підтримки і розвитку підприємництва; відсутність ефективно функціонуючої системи взаємодії великого та малого підприємництва на місцевому (регіональному) рівні; нерівномірність розташування та розвитку малого підприємництва у регіонах України, що обумовлено загальною економічною ситуацією [16, 17].

Висновки. Процес розвитку підприємництва відбувається з певними труднощами, що пояснюється різними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Найсуттєвішими серед проблем є недостатній рівень роботи об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва; високі відсоткові ставки на банківські кредити для суб'єктів малого і середнього бізнесу; складність системи адміністрування податків та зборів, податкового обліку та звітності тощо. Соціальна орієнтація бізнесу передбачає створення нових робочих місць і, як наслідок, подолання безробіття; підвищення реальних доходів населення; оздоровлення демографічної ситуації; забезпечення облаштованості сільських територій на необхідному рівні. Розвиток малого та середнього підприємництва матиме непересічне значення для забезпечення сталого розвитку сільської місцевості. Для вирішення багатьох соціально-економічних проблем, підприємці повинні володіти відповідними організаційними здібностями, перш за все, вмінням визначати напрями вибору підприємницької діяльності, орієнтуватися на потреби споживачів, забезпечувати заходи щодо підвищення якості продукції та послуг, готовністю організувати виробництво саме тих товарів і продукції, які необхідні суспільству. Незалежно від форм організації діяльності, підприємці зобов'язані адаптуватися до вимог ринкової економіки, розширювати ділові контакти з оточуючим співтовариством, швидко реагувати на зміни ситуації, що виникають у навколишньому середовищі. Для забезпечення ефективного розвитку підприємств та підвищення рівня їх конкурентоспроможності важливим є вирішення таких проблем: удосконалення законодавчої та нормативної бази, що регламентує діяльність підприємств; стримання інфляції; припинення девальвації національної валюти; подолання корупції; зміцнення фінансово-кредитного забезпечення підприємництва; спрощення правил та процедур щодо їх створення тощо.

Література

1. Підприємництво в Україні: Проблеми становлення і розвитку / М.І. Долішній, М.А. Козоріз, В.П. Мікловда, А.С. Даниленко. — Ужгород: Карпати, 1997. — 363 с.
2. Пономарьова М.С., Загорська Ю.В., Чернега І.І. Підприємництво в агроформуваннях: навч. посібник. — ХНАУ, Харків, 2015. — 250 с.
3. Чернега І.І. Особливості становлення аграрних перетворень та ринкових зрушень / І.І. Чернега, М.С. Пономарьова, Ю.В. Загорська // Бізнес- навігатор: науково-виробничий журнал. — 2014. — № 3 (35). — С. 6–12. 218 с
4. Рябуха М.С. Конкуренція як категорія ринкових відносин та конкурентоспроможність як предмет наукових досліджень / М.С. Рябуха, А.Є. Циборіна // Вісник ХНАУ. Серія: економіка АПК і природокористування. — Харків: ХНАУ 6(2007): 96-100.
5. Пономарьова М.С. Шовкун Л.В., Савельєва О.М. Економічні та правові важелі підприємництва як складника ефективного розвитку агробізнесу. Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». — 2015. — № 1. — С. 227–236.
6. Panteleiev, K. Bezverkhyi, A.Mardani, M. Ponomarova Management of a group of companies in the fields of: accounting, reporting and control // Management of enterprise development in the conditions of institutional changes and reforming of the economy. A monograph. -Odessa — Kyiv — Skudai-Johor — Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. — Bibliogr. —Іllustr. — 200 p. P. 95-111.
7. Прокопенко В.Ю., Кривошея Є.В. Інноваційний підхід до системного управління конкурентоспроможністю підприємницької діяльності Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, Серія «Економічні науки». 2021. Вип. 2(1). С. 141-150.
8. Кривошея Є. В. Практика державної підтримки підприємницької діяльності в умовах інтеграційних перетворень. Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору: матеріали II Міжнар. наук-практ. конфер. (заочна форма), м. Полтава. 2019. С. 282-285.
9. Пономарьова М.С. Конкурентостійкість сільськогосподарських підприємств як запорука стратегічного економічного розвитку. Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». 2016. № 1. С. 285 — 295. — 398 с
10. Cherneha I., Garazha, O., Shyian, D., Petrenko, O. Entrepreneurship development in completion of administrative-territorial and land reforms: sustainability of rural areas and investment competitiveness Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. 2(43), 373–379. <https://doi.org/10.55643/fcapter.2.43.2022.3563>
11. Cherneha, I., Garazha, O., Ulanuch, V., Skus, O., & Nepochatenko, O. Agricultural Production in Eastern Europe: History, Current Status, and Prospects of the Development for Innovation. Sci. innov. 2023. 19(2), 83-98. <https://doi.org/10.15407/scine19.02.083>
12. Чернега І.І. Стратегічні аспекти формування соціально-економічного механізму підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки / Вісн. ХНАУ. Серія «Економічні науки». 2019. № 4. Т. 2. С. 73-80.
13. Гудзь Ю.Ф. Позиціонування підприємницького середовища в теоретичному полі економічної науки / Ю.Ф. Гудзь // НауковіПраці НУХТ. — 2009. — № 28. — С. 120-122.
14. Олішук П. О. Підприємництво та його значення у розвитку сільських територій / П. О. Олішук // Агросвіт. — 2012. — №3. — С. 43–45
15. Doing business [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine>
16. The Global Innovation Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org>
17. Index of economic freedom [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>

18. International Business Compass [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bdoibc.com/home/>
19. Пономарьова М., Євсюков А., Шовкун Л., Золотарьова С., Крамаренко І. (2022). Формування та управління розвитком аграрного виробництва й переробкою сільгосппродукції та цінність харчових технологій. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45). 58–67. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.45.2022.3825>
20. Пономарьова М.С. Шовкун Л.В., Савельєва О.М. Економічні та правові важелі підприємництва як складника ефективного розвитку агробізнесу. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. — 2015. — № 1. — С. 227–236.
21. Національна платформа малого і середнього бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2018/09/AGER-2018-Ukraine-ua_final.pdf
22. Концепція державної економічної програми розвитку малого і середнього підприємництва на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: lis.gov.ua/..../article/..../Prockt_Konceptii'_do_2020_roku.doc.
23. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
24. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва (МСП) в Україні. — К., 2016. — 41 с
25. Шовкун Л.В., Гребенюк Я. Концептуалізація ризиків та особливості їх прояву в інноваційній діяльності підприємств. *Збірник наукових праць «ВЧЕНІ ЗАПИСКИ» («Scientific notes»)*. 2022. №29(4). 163-172.
26. Чернега І.І., Соколюк С.Ю., Жарун О.В., Коротєєв М. А., Тупчий О.С. Формування інноваційного проекту шляхом прийняття ефективних управлінських рішень // *Вісн. УНУС. Серія «Економіка»*. 2021. № 98. Ч 2. С. 203-211.
27. Чернега І.І., Бленда Н.О., Непочатенко О.А., Коротєєв М.А., Мальована М.М., Пономарьова М.С. Основи формування соціального підприємництва як сучасної форми господарювання // *«Наука і техніка сьогодні»*. 2022. № 1(1). 2022. С. 168-179.

Reference

1. *Pidpryyemnytstvo v Ukrayini: Problemy stanovlennya i rozvytku* /М.І.Долішній, М.А.Козоріз, В.Р.Міклова, А.С.Даниленко. — Ужгород: Карпати, 1997. — 363 с.
2. Ponomar'ova M.S., Zahors'ka YU.V., Cherneha I.I. *Pidpryyemnytstvo v ahroformuvannyakh: navch. posibnyk*. — KHNAU, Kharkiv, 2015. — 250 s
3. Cherneha I.I. *Osoblyvosti stanovlennya ahrarykh peretvoren' ta rynkovykh zrushen' / I.I. Cherneha, M.S. Ponomar'ova, YU.V. Zahors'ka // Biznes- navigator: naukovovyrobnychyy zhurnal*. — 2014. — № 3 (35). — S. 6– 12. 218 s
4. Ryabukha M.S. *Konkurentsia yak katehoriya rynkovykh vidnosyn ta konkurentospromozhnist' yak predmet naukovykh doslidzhen' / M.S. Ryabukha, A.YE. Tsytsorina // Visnyk KHNAU. Seriya: ekonomika APK i pryrodokorystuvannya*. — Kharkiv: KHNAU 6(2007): 96-100.
5. Ponomar'ova M.S. Shovkun L.V., Savel'yeva O.M. *Ekonomichni ta pravovi vazheli pidpryyemnytstva yak skladnyka efektyvnoho rozvytku ahrobiznesu*. *Visnyk KHNAU. Seriya «Ekonomichni nauky»*. — 2015. — № 1. — С. 227–236.
6. Panteleiev, K. Bezverkhyi, A.Mardani, M. Ponomarov Management of a group of companies in the fields of: accounting, reporting and control // *Management of enterprise development in the conditions of institutional changes and reforming of the economy. A monograph*. -Odessa — Kyiv — Skudai-Johor — Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. — Bibliogr. —Ilustr. — 200 p. P. 95-111.

7. Prokopenko V.YU., Kryvosheya YE.V. Innovatsiynny pidkhid do systemnoho upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti Visnyk KHNAU im. V.V. Dokuchayeva, Seriya «Ekonomichni nauky». 2021. Vyp. 2(1). S. 141-150.
8. Kryvosheya YE. V. Praktyka derzhavnoyi pidtrymky pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti v umovakh intehratsiynykh peretvoren'. Formuvannya ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnyts'kykh struktur v ramkakh intehratsiyi do yevropeys'koho prostoru: materialy II Mizhnar. nauk-prakt. konfer. (zaachna forma), m. Poltava. 2019. S. 282-285.
9. Ponomar'ova M.S. Konkurentostiykist' sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv yak zaporuka stratehichnoho ekonomichnoho rozvytku. Visnyk KHNAU. Seriya «Ekonomichni nauky». 2016. № 1. C. 285 — 295. — 398 s.
10. Cherneha I., Garazha, O., Shyian, D., Petrenko, O. Entrepreneurship development in completion of administrative-territorial and land reforms: sustainability of rural areas and investment competitiveness Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. 2(43), 373–379. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.2.43.2022.3563>
11. Cherneha, I., Garazha, O., Ulanchuk, V., Skus, O., & Nepochatenko, O. Agricultural Production in Eastern Europe: History, Current Status, and Prospects of the Development for Innovation. Sci. innov. 2023. 19(2), 83-98. <https://doi.org/10.15407/scine19.02.083>
12. Cherneha I.I. Stratehichni aspekty formuvannya sotsial'no-ekonomichnoho mekhanizmu pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti v ahromomu sektori ekonomiky / Visn. KHNAU. Seriya «Ekonomichni nauky». 2019. № 4. T. 2. S. 73-80.
13. Hudz' YU.F. Pozytsionuvannya pidpryyemnyts'koho seredovyscha v teoretychnomu poli ekonomichnoyi nauky / YU.F. Hudz' // NaukoviPratsi NUKHT. — 2009. — № 28. — S. 120-122.
14. Olishchuk P. O. Pidpryyemnytstvo ta yoho znachennya u rozvytku sil's'kykh terytoriy / P. O. Olishchuk // Ahrosvit. — 2012. — №3. — S. 43–45
15. Doing business [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine>
16. The Global Innovation Index [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.globalinnovationindex.org>
17. Index of economic freedom [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>
18. International Business Compass [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.bdoibc.com/home/>
19. Ponomar'ova M., Yevsyukov A., Shovkun L., Zolotar'ova S., Kramarenko I. (2022). Formuvannya ta upravlinnya rozvytkom ahromoho vyrobnytstva y pererobkoyu sil'hospproduktsiyi ta sinnist' kharchovykh tekhnolohiy. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 4(45). 58–67. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.4.45.2022.3825>
20. Ponomar'ova M.S. Shovkun L.V., Savel'yeva O.M. Ekonomichni ta pravovi vazheli pidpryyemnytstva yak skladnyka efektyvnoho rozvytku ahrobiznesu. Visnyk KHNAU. Seriya «Ekonomichni nauky». — 2015. — № 1. — C. 227–236.
21. Natsional'na platforma maloho i seredn'oho biznesu [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2018/09/AGER-2018-Ukraine-ua_final.pdf
22. Kontseptsiya derzhavnoyi ekonomichnoyi prohramy rozvytku maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva na period do 2020 roku [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: lis.gov.ua/./artide/./Proekt_Konceptii'_do_2020_roku.doc.
23. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
24. Stratehiya rozvytku maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva (MSP) v Ukraini. — K., 2016. — 41 s

25. Shovkun L.V., Hrebenyuk YA. Kontseptualizatsiya ryzykiv ta osoblyvosti yikh proyavu v innovatsiyniy diyal'nosti pidpryyemstv. Zbirnyk naukovykh prats' «VCHENI ZAPYSKY» («Scientific notes»). 2022. №29(4). 163-172.
26. 5. Shovkun L.V., Hrebenyuk YA. Kontseptualizatsiya ryzykiv ta osoblyvosti yikh proyavu v innovatsiyniy diyal'nosti pidpryyemstv. Zbirnyk naukovykh prats' «VCHENI ZAPYSKY» («Scientific notes»). 2022. №29(4). 163-172.
27. Cherniha I.I., Sokolyuk S.YU., Zharun O.V., Korotyeyev M. A., Tupchiy O.S. Formuvannya innovatsiynoho proektu shlyakhom pryynyattya efektyvnykh upravlins'kykh rishen' // Visn. UNUS. Seriya «Ekonomika». 2021. № 98. CH 2. C. 203-210.